

III.B GLOBALE VERKENNING VAN DE PROVINCIE UTRECHT

Rudolf van Hengel, Bilthoven, 2003

Hoe komt het dat iemand, die 40 jaar alleen naar *Formica*'s heeft gekeken, ineens alles in Utrecht wil inventariseren???

Antwoord: door een opeenvolging van toevalligheden.

Ten eerste. Toen Jap Smits tijdens de bijeenkomst van 28 oktober 1995 meedeelde dat *L. brunneus* wellicht meer voorkomt dan gedacht en de leden uitdaagde naar dit miertje uit te kijken, heb ik jaren tijdens mijn bosmieronderzoek elke oude boom zonder succes op *L. brunneus* onderzocht. Pas in de zomer van 2002 vond ik mijn eerste *L. brunneus*, nog wel in mijn eigen woonplaats! Inmiddels is mij duidelijk waarom ik zolang vruchteloos heb gezocht: *L. brunneus* komt vooral voor op de grens van bosranden en cultuurgrond en in bomenrijen of eenzame bomen in cultuurgrond. Plaatsen waar vrijwel geen enkele andere mier zich vestigt. Bossen, waar vele mierensoorten zich thuisvoelen, worden juist gemeden door *L. brunneus*!

Ten tweede. Aangezien dit miertje nog niet bekend was uit de noordelijke helft van Utrecht besloot ik de betrokken beheerder, het Utrechts Landschap, per briefkaart op de hoogte te stellen van mijn vondst. Dit leidde weer tot een rondgang met de boswachter en tot het verzoek een excursie in het gebied te leiden. Bij eerdere excursies had ik elke *Myrmica* die we tegenkwamen betiteld met: dit is een steekmier,

waarvan we een aantal soorten kennen, die moeilijk uit elkaar te houden zijn. Deze keer echter meende ik toch wat meer over andere mieren dan *Formica*'s te moeten zeggen. Dus verkende ik de voorafgaande week het terrein en probeerde *Myrmica*'s te determineren. Dat lukte met vallen en opstaan en ik begon alle soorten die ik toevallig tegenkwam tijdens mijn studie van de *Formica*'s te noteren en door te geven aan het EIS.

Ten derde. Bij de voorbereiding van de excursies op de 'Heuvelrug' kreeg ik de verspreidingskaartjes van Utrecht van André van Loon en daarbij viel mij op hoeveel lege uurhokken (5x5 km²) er nog in de provincie voorkwamen.

Ten vierde. Toen ik ook nog in het bezit kwam van de inventarisatieatlas werd het ineens heel makkelijk elke vondst aan een coördinaat te koppelen.

Ten vijfde. Omdat dit najaar de mieren (Aculeaten)atlas van het EIS zal uitkomen ontstond een gevoel van urgentie bij mij. Voor zover ik weet is deze atlas de eerste poging een landelijk beeld van de in Nederland voorkomende mierensoorten samen te stellen. Over hoeveel jaar zal deze atlas weer worden uitgegeven?

Kortom, bovenstaande vijf gebeurtenissen deden mij besluiten deze zomerperiode de provincie Utrecht te verkennen. Zonder één van deze gebeurtenissen was ik er vermoedelijk niet aan begonnen. Het gevolg was dat ik mijn *Formica* onderzoek opschortte en afgelopen maand juli zo'n drie weken lang per auto van uurhok naar uurhok reed om de daar te verwachten algemene soorten op te sporen.

Het onderzoek.

De provincie Utrecht bestaat globaal uit drie voor mieren relevante delen:

- een westelijk rivierklei- en zeekleigebied, grotendeels bestaande uit weilanden (44 uurhokken);
- een zandgrond gedeelte in het midden, gevormd door de Utrechtse Heuvelrug, grotendeels bestaande uit bos, met wat heidevelden, zandverstuivingen en agrarische terreinen (21 uurhokken);
- een oostelijk gedeelte, de Gelderse Vallei, bestaande uit een afwisseling van zand-, rivierklei-, zeeklei- en veengebieden (12 uurhokken).

In het westelijk weilanden gebied was ik van plan naar vier soorten te zoeken:

L. niger, *M. rubra*, *L. flavus* en *L. brunneus*.

Op de heuvelrug zocht ik naar alle soorten, die in Nederland in meer dan 100 vakken aangetroffen waren volgens het EIS-bestand.

In de Gelderse Vallei liet ik dat een beetje afhangen van het terrein, maar in stilte hoopte ik er nog ergens *F. transcaucasica* aan te treffen. Ondanks ijverig speuren in allerlei vochtige terreintjes is dat laatste niet gelukt.

De bedoeling was een aanvulling te maken op het reeds bestaande EIS-bestand (peildatum 17 juni 2003). Naar soorten die reeds in een uurhok bekend waren, werd dus niet meer gezocht.

In tabel 2 is het resultaat van de verkenning aangegeven voor de meest algemene soorten van de vier belangrijkste mierengeslachten in Nederland (in uurhokken).

tabel 2: Voorkomen in de provincie Utrecht van vier algemene soorten vóór en na de verkenning in juli 2003		
soort	voorkomen na 1970 volgens EIS	bekend voorkomen na de verkenning in juli 2003
<i>Myrmica rubra</i>	12	42
<i>Leptothorax acervorum</i>	6	13
<i>Lasius niger</i>	19	72
<i>Formica fusca</i>	20	26

Mijn plan was om naar het volgende uurhok te verkassen, zodra ik de beoogde soorten had gevonden. Alleen als er onevenredig veel tijd ging zitten in het vinden van een te verwachten soort, brak ik het onderzoek af om toch naar het volgende uurhok te gaan.

In het westen probeerde ik mijn doel te bereiken om in elk hok in eerste instantie bij oude bomen te gaan zoeken naar *L. brunneus*, in de hoop op dezelfde plek ook de andere soorten aan te treffen. Voorts was het me in het verleden al opgevallen dat *M. rugulosa* en *T. caespitum* ook tussen bestrating konden voorkomen. Dus onderzocht ik, met succes, vluchtheuveltjes, bushaltes, parkeerterreinen, opritten en dergelijke die niet al te druk gebruikt werden.

Voorts maakte ik uiteraard gebruik van de gegevens die al bij het EIS bekend waren. Met name rond Amerongen waren veel soorten opgenomen in het EIS-bestand, ongetwijfeld afkomstig van Bram Mabelis.

Resultaat van deze globale verkenning.

Er werd één nieuwe soort voor de provincie aangetroffen: *M. lobicornis***, in twee uurhokken en één soort werd voor het eerst sinds 1970 weer opgemerkt: *T. ambiguum*, in één uurhok.

Voorts werd in drie uurhokken een miertje aangetroffen met veel kenmerken (o.a. de korte doorns) van de niet in de Nederlandse namenlijst opgenomen soort *L. gredleri*. Momenteel wordt nagegaan of het misschien toch om *L. muscorum* kan gaan, waar deze mier veel op lijkt. Overigens meldde Stårcke al vondsten uit de periode 1925 - 1945 van mieren, die veel kenmerken hadden van *L. gredleri*. Helaas zijn van deze vondsten geen controleerbare exemplaren bewaard gebleven. Een zestal soorten, die voor 1970 in Utrecht waren gevonden, zijn bij deze verkenning niet aangetroffen (zie tabel 3). Nederlandse soorten, die nog nooit in Utrecht zijn gevonden, zijn niet in de tabel opgenomen.

Tabel 3:

Het voorkomen van mierensoorten in de provincie Utrecht vanaf 1970

1 aug 2003

soort	gehele provincie Utrecht totaal aantal uurhokken	westelijk weilanden gebied	Utrechtse Heuvelrug	Gelderse Vallei
		aantal uurhokken (percentage per soort per gebied)		
<i>P. coarctata</i> *	1	0	1 (100)	0
<i>M. rugulosa</i>	18	9 (50)	8 (45)	1 (5)
<i>M. spectoides</i> *	0			
<i>M. scabrinodis</i>	22	3 (14)	14 (64)	5 (22)
<i>M. sabuleti</i>	17	0	15 (88)	2 (12)
<i>M. sulcinodis</i> *	0			
<i>M. rubra</i>	42	19 (45)	18 (43)	5 (12)
<i>M. ruginodis</i>	25	2 (8)	18 (72)	5 (20)
<i>M. lobicornis</i> **	2	0	1 (50)	1 (50)
<i>M. schencki</i>	12	0	11 (92)	1 (8)
<i>S. fuga</i> *	0			
<i>L. acervorum</i>	13	0	12 (92)	1 (8)
<i>L. muscorum/gred</i>	5	0	2 (40)	3 (60)
<i>L. nylanderi</i>	8	0	5 (62)	3 (38)
<i>F. nitidulus</i>	4	0	4 (100)	0
<i>S. debile</i>	7	1 (14)	6 (86)	0
<i>T. caespitum</i>	24	8 (33)	15 (62)	1 (5)
<i>S. testaceus</i> *	1	0	1 (100)	0
<i>M. graminicola</i>	2	1 (50)	1 (50)	0
<i>T. ambiguum</i>	1	0	1 (100)	0
<i>T. erraticum</i> *	0			
<i>P. rufescens</i> *	0			
<i>L. psammophilus</i>	3	0	3 (100)	0
<i>L. niger</i>	72	41 (57)	19 (28)	12 (15)
<i>L. platythorax</i>	15	0	13 (87)	2 (13)

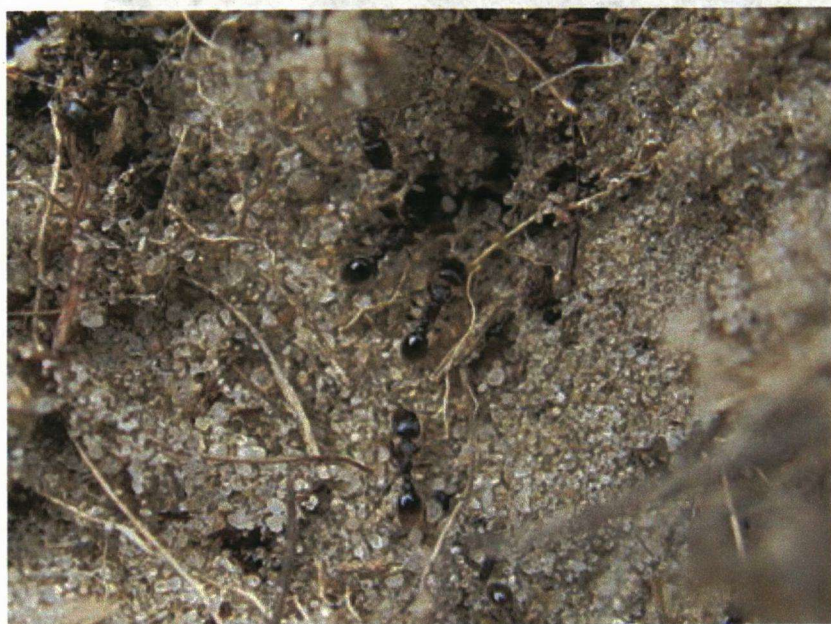
<i>L. brunneus</i>	35	17 (51)	11 (29)	7 (20)
<i>L. flavus</i>	23	7 (31)	14 (60)	2 (9)
<i>L. umbratus</i>	16	2 (12)	14 (88)	0
<i>L. mixtus</i> *	2	0	2 (100)	0
<i>L. meridionalis</i>	2	0	2 (100)	0
<i>L. fuliginosus</i>	31	7 (23)	19 (61)	5 (16)
<i>F. fusca</i>	26	1 (4)	20 (76)	5 (20)
<i>F. transcaucasica</i> *	0			
<i>F. cunicularia</i>	6	0	6 (100)	0
<i>F. lusatica</i>	3	0	3 (100)	0
<i>F. rufibarbis</i>	8	0	8 (100)	0
<i>F. pratensis</i>	14	0	14 (100)	0
<i>F. rufa</i>	17	0	17 (100)	0*
<i>F. polycтена</i>	19	0	17 (89)	2 (11)
<i>F. sanguinea</i>	17	0	16 (94)	1 (6)
<i>F. exsecta</i>	1	0	1 (100)	0

soort	gehele provincie Utrecht	westelijk weilanden gebied	Utrechtse Heuvelrug	Gelderse Vallei
		aantal uurhokken (percentage per soort per gebied)		
vet-gedrukt geeft aan in welk landschapdeel van Utrecht de soort de meeste uurhokken bezet.				
* : deze soorten zijn tijdens de verkenning niet aangetroffen				
** De determinatie van deze mier wordt nog nader gecontroleerd.				
Reeds in het EIS-bestand aanwezige gegevens zijn mede opgenomen in deze tabel.				

Zoals verwacht mocht worden geeft tabel 3 aan dat de meeste soorten het zwaartepunt van hun verspreiding (vet aangegeven) op de Utrechtse Heuvelrug hebben liggen. Bij zes van de algemenere soorten, *L. niger*, *L. brunneus*, *M. rugulosa*, *M. rubra*, *T. caespitum* en *L. flavus* ligt het verspreidingsgebied voor meer dan 30% in het westelijk weidegebied. Vooral voor *M. rugulosa* en *T. caespitum* is dat opmerkelijk, maar bedacht moet worden dat deze twee soorten in het westelijk gebied vrijwel uitsluitend te vinden zijn in door de mens geschikt gemaakte biotopen(wegbermen, opritten, vluchtheuvels ed.). Wel zijn deze soorten kennelijk in staat grote ongeschikte gebieden te overbruggen.

Tenslotte geeft tabel 4 aan welke de 7 meest voorkomende soorten in de provincie en per landschap zijn.

Figuur 2

Figuur 4

Figuur 5

Figuur 7

Figuur 6

Figuur 8

Figure 1

Figure 3

Tabel 4: De meest voorkomende soorten naar aantal bezette uurhokken								
	gehele provincie Utrecht		westelijk weilanden gebied		Utrechtse Heuvelrug		Gelderse Vallei	
1	<i>L. niger</i>	72	<i>L. niger</i>	41	<i>F. fusca</i>	20	<i>L. niger</i>	12
2	<i>M. rubra</i>	42	<i>M. rubra</i>	19	<i>L. niger</i>	19	<i>L. brunneus</i>	7
3	<i>L. brunneus</i>	35	<i>L. brunneus</i>	17	<i>L. fuliginosus</i>	19	<i>F. fusca</i>	5
4	<i>L. fuliginosus</i>	31	<i>M. rugulosa</i>	9	<i>M. ruginodis</i>	18	<i>M. rubra</i>	5
5	<i>F. fusca</i>	26	<i>T. caespitum</i>	8	<i>M. rubra</i>	18	<i>M. ruginodis</i>	5
6	<i>M. ruginodis</i>	25	<i>L. flavus</i>	7	<i>F. rufa</i>	17	<i>M. scabrinodis</i>	5
7	<i>T. caespitum</i>	24	<i>L. fuliginosus</i>	7	<i>F. polycheta</i>	17	<i>L. fuliginosus</i>	5

Hierbij moet wel bedacht worden, dat de moeilijker-vindbare soorten ondervertegenwoordigd zullen zijn. Met name *L. flavus* en *L. umbratus* zullen nog wel wat in de ranglijst kunnen stijgen. Als men bedenkt dat *L. fuliginosus* overal in de top-7 voorkomt, maar voor koloniestichting wel afhankelijk is van *L. umbratus*, moet *L. umbratus* dus ook wel bij die top-7 horen! Wie helpt mee ze te vinden?

Voorts is duidelijk dat *M. rubra* in veel meer hokken voorkomt dan *M. ruginodis* en dus in de provincie Utrecht haar Nederlandse naam 'gewone steekmier' volledig waarmaakt.

Leuk is het verder, dat het miertje waar mijn motivatie door opgestart is, *L. brunneus*, in Utrecht op de derde plaats blijkt te komen naar aantal bezette uurhokken. En dat, terwijl hij tot 2002 nog maar in 5 uurhokken was aangetroffen!

Zo blijkt inventariseren in de 'saaie' cultuurgebieden van de provincie toch interessante feiten op te leveren. 'Saaie' terecht tussen aanhalingstekens, want ik heb nu heel wat mooie plekje van mijn provincie voor het eerst leren kennen!